

Лариса Кравець, Ангеліна Вертепна

НАРОДНОПОЕТИЧНА МЕТАФОРА В МОВОТВОРЧОСТІ А. МАЛИШКА

Андрій Малишко — поет великого ліричного обдарування, особистість із неординарним світоглядом, власними естетичними смаками, чіткими ціннісними критеріями — соціальними й художніми. Мовосвіт митця формувався під помітним впливом української народної творчості, естетизованих у ній уявлень про красу, працю, кохання, життєустрій. Ключові образи його творів — це рідна земля, природа, мати, людина праці. В оригінальній інтерпретації поета, вони засвідчують особливість індивідуалізованого вияву національного світогляду, пор.: «Про явори, тополі, руту, про зорі — світанкові й вечорові, про стежки-доріженьки написано й виспівано чимало, але поет зумів знайти свою ноту, зумів по-своєму оспівати пейзажі рідної землі, втілити глибокі почуття любові до Батьківщини в індивідуальних поетичних образах, які перегукуються з фольклорними» (Єрмоленко С. Я. Нариси з української словесності (стилістика та культура мови). — К., 1999. — С. 232).

Фольклорний характер мовотворчості А. Малишка простежуємо в лексиці, фразеології, образних рядах, символіці, тональності мововираження, ритмомелодиці вислову тощо. Помітним фольклорним елементом у мові творів митця є народнопоетична метафора — різновид традиційної метафори, тобто використання мовного знака одного концепту на позначення іншого, зафіксоване в мовній і культурній традиції етносу. Традиційні метафори мають сталу форму реалізації, зберігають образність, експресивність і в фольклорних текстах, і в літературно-поетичних. В їх основі — стереотипи — фіксовані структури свідомості, сформовані внаслідок пізнання дійсності певною спільнотою. Їм властиві стандартність та необов'язковість логічно-раціональної вмотивованості. Стереотипи можуть ґрунтуватися на архетипах і виступати символами у разі збагачення конвенціональною образно-естетичною інформацією (Селіванова О. Нариси з української фразеології (психологічний та етнокультурний аспекти). — К.-Черкаси,

2004. — С. 146). За походженням традиційні метафори можуть бути як народнопоетичними (міфологічними), так і біблійними або літературними.

Андрій Малишко звертається до народнопоетичних метафор у віршах про природу, яку зображує одухотвореною, суголосною найтоншим порухам людської чуттєвості, безпосередньою учасницею людського життя: *Дубами і росами в полі нас кличе додому земля; знову й знов твоя душа дубова,/ Немов людська, зі мною гомонить; І шепоче нива колоскова/ В Подніпров'ї, в рідній стороні,/ І шовкова пісня коліскова/ Материнська ожива в мені.* У пейзажній ліриці зафіксовано такі народнопоетичні метафори, як *неба повна чаша, небес полотно, шовки небес, неба течія, небесна стеля, шатро небес, сонця щит, хмарин сувої, хмара яснопера, в небі зоря озубає червоні сар'янці, хустини вишиті розвісила зоря, вітер дише та ін.*

Найчастотніша у мовотворчості А. Малишка метафора *мати-земля*, в якій «виявляється філософія українського вітаїзму» (Єрмоленко С. Я. Мовно-естетичні знаки української культури. — К., 2009. — С. 248). Через метафоризацію землі, а також неба, небесних світил, атмосферних явищ, рослин поет висловлює думку про єдність людини й природи та пов'язує розвиток людської особистості із розвитком гармонійного й досконалого у всіх видимих виявах усесвіту: *Пробилося трави шептання і наріччя,/ Міняється води сумне, тверде обличчя/ Текучістю й життям./ І вітру жовтий плин/ Легенди весняні виносить з-під ялин./ Прозориться душа, і кольориться врода,/ І поглядом весни затаєна природа/ Охоплює твій шал і серця буйний біг,/ Даруючи чуття мандрівок і доріг.*

Найчастіше А. Малишко метафоризує дерева, зокрема *дуб*, рідше — *клен, явір, тополя, береза, верба, сосна, яблуня*. Літературна традиція одухотворення та антропоморфізації *дуба* пов'язана зі східнослов'янськими міфологічними уявленнями, які збереглися в мові і прийшли в літературу через фольклор. Східні слов'яни вважали його священним деревом могутнього Перуна. Шанобливе ставлення до дуба виражене в мові поезій багатьох українських митців, простежуємо його і в метафорах А. Малишка: *І дуби зашуміли розквітні,/ Найрідніші мої*

родичі./ Найкоханіші, милі, сторуки,/ Чорнокорі, зелені, як світ,/ Щоб не знати ні снів, ані муки/ На дорозі розгойданих літ.

Народнопоетичним метафорам письменник надає нового звучання, віднаходячи нові відтінки змісту. Наприклад, традиційна антропоморфізація дуба у творах митця деталізована, зокрема дерево наділене серцем (*І дзвенять дуби серцями глухо,/ Як литаври в битві, з давнини*), здатністю говорити, розмовляти (*Дуб підгірнянський шепче ві сні; Де над нами з весняного грому/ Дуб столітній тепло гомонів*), дихати (*Дубів дихання*); крону асоційовано із головою (*Дуб уперся головою/ В піднебесся; Де столітній дубок/ Головою поник; Навіть дуби, із важкої породи,/ Чухали голови від насолоди*), гілки — із плечима (*Лише дуби шумлять, немов тяжку покуту,/ Століття несучи на згорблених плечах*) та руками (*Лиш дуб один стоїть над світом,/ До тебе руки підійма; І руки дубів почорнілі,/ Підняті в небо, як на Голгофу*), діброву названо сім'єю дубів (*шумить дубів сім'я*).

Такі самі шляхи метафоризації й інших дерев, а саме *берези, тополі, явора, сосни, яблуні* та ін.: *там береза висока/ зводить голову тихо; і явори хитають головою; похилились рученьки акацій; Яблуні підносять жмені/ Неприхованого плоду; тополі руки простягають,/ Щоб зрівнятись з золотом стогів; мружить вії пухкі зеленава сосна.*

Модель людина ↔ рослина (дерево) належить до двоспрямованих. У мові української поезії ХХ ст. переважають проєкції властивостей людини на рослину, проте натрапляємо на приклади проєктування властивостей дерева на конкретну людину. Так, М. Рильський про М. Горького і М. Коцюбинського пише: *широковітий дуб і ясен тонколистий*, Д. Павличко з деревом отожднює ліричного героя: *я древо твоє, Україно, а А. Малишко аналогізує ліричного героя з листком дерева: І знову труд, бо я лиш син народу,/ Малий листок на дубі вікові!*

Аналогізація ліричного героя, вираженого в тексті займенником *я*, з іншим об'єктом є автометафорою, своєрідною самоідентифікацією поета, спорідненою із міфологічним мисленням. Автометафора перебуває на «перехресті» метафори й метаморфози. Вона народжується із безпосереднього відчуття, коли автор «виділяє ту головну властивість або стан, що

відповідає його природі» (Арутюнова Н. Д. Метафора и дискурс // Теория метафоры: [общ. ред. Н. Д. Арутюновой и М. А. Журиной]. — М., 1990. — С. 30). Водночас «служитель муз відчуває множинність своєї особистості» (Там само, 30), що виявляється у множинності поетичних образів. Для мовотворчості А. Малишка показові автометафори, побудовані на аналізі людини з об'єктами природи — *каменем, деревом, кущем, квіткою, небом* тощо: *Я — камінь. Я зростати хочу, / Свої важкі підвести очі; Я — небо. Я полотнище віків; Я — корчуватий без. Я фіолет рай-дерева; Гляньте, карі очі, та в мою стороньку, / Я — береза. Я прикрашаю луки.* Множинність автометафор А. Малишка, з одного боку, демонструє багатство внутрішнього світу автора, а з другого — виявляє різні творчі інтенції митця. Поет не тільки відчуває себе невіддільною частиною світу, природи, а й усвідомлює свою відповідальність за майбутнє планети та в образній формі акцентує важливість цих відчуттів для кожної людини: *Я — волошка, споконвік волошка, / Я земну енергію несучу / І не заздрю іншим анітрошки, / Лиш люблю завранішню росу. / От якби ту силу, що ховаю, / Що бринить, захована в мені, / Повернуть людині для врожаю, — / Я була б стоголосом в зерні. / Радую людину гожим літом, / І під сонцем добре нам обом. / Краще вибухати синім цвітом, / А не чорним атомним грибом.* Національно-мовні особливості і поетична індивідуальність виразно виявляються в означальному компоненті (в іншій термінології — допоміжному суб'єкті або донорській зоні) метафори, а саме в його конотації та критеріях оцінок, заданих національно-культурними стереотипами. Означальним компонентом у наведеному прикладі є *волошка* — одна з дванадцяти квіток повного українського вінка, символ життя, молодості, краси, скромності, простоти, доброти (Жайворонек В. В. Знаки української етнокультури: словник-довідник. — К., 2006. — С. 112). Через розгортання в тексті асоціативно-семантичного поля цього компонента поет реалізує інтелектуальні, гедоністичні, естетичні оцінки зображуваного.

Більшість автометафор А. Малишка, як і його віршів, зокрема раннього періоду творчості, мають піднесене оптимістичне звучання. У них «простежується певний психологічний лад, що був заданий нашій літературі в другій половині 30-х років

і, як наслідок, той споглядальний оптимізм, який наклав характерний відбиток на творчість багатьох поетів. .. Але це була й свідомо сповідувана тоді ідейно-творча настанова самого А. Малишка — «тільки б пісню вивести високу, як моя родима сторона» (Шпильова О. В. Андрій Малишко // Малишко А. С. Поетичні твори: Літературно-критичні статті. — К., 1988. — С. 11; далі — Шпильова).

У руслі фольклорних традицій поет осмислює не тільки природу, а й інші реалії дійсності, людські долі, проблеми і конфлікти доби. Частотними у його творах є народнопоетичні метафори воєнної тематики. Так, війну А. Малишко здебільшого традиційно уподібнює до грози: *Брати мої, що впали у двобою,/ Коли війни котилася гроза; громом: Він ішов своєю нивою,/ Де залізний грім гуля; зливою: Двох синів твоїх узяли фронти,/ Бо на рідний край впала чорна злива; заметіллю: Гуде, гуляє заметіль війни/ І замітає снігом чорну звістку; пургою: Пурга залізна віє нам супроти; метелицею: Сталінград мій, Сталінград,/ Вогняна метелиця.* Рідше автор зображує воєнні події як важку щоденну роботу, а зброю — як знаряддя праці, інструменти або їх частини, що відповідає літературним стереотипам того часу: *мені бомбьожок сиві кросна/ Вже звичайні, як дихання трав.* Ворогів митець називає *шуліками, звірами, а радянських воїнів — орлами, соколами: На шулік вилітають орли; Доки звіра не вб'ємо — Помста ріже, як ярмо; Вилітайте, орлята співучі,/ В мене серце із вами летить; Сини-соколята,/ Верніться додому.*

Зооморфні метафори із означальним компонентом (допоміжним суб'єктом або донорською зоною) *звір, вовк, ведмідь, змія, гадюка* тощо «спрямовані на дискредитацію, різке зниження предмета і мають виразно пейоративне забарвлення» (Скляревская Г. Н. Метафора в системі мови. — СПб., 2004. — С. 98). Такі метафори, тавруючи негативні риси характеру людини, виступають у ролі своєрідного морального регулятива. Поетичні образи *орла* і *сокола* засновані на солярних архетипах і репрезентують небо, яке в міфології асоціюється з чоловічим началом. образи цих птахів є втіленням хоробрості, сили та розуму. Вони також асоціюються зі звільненням із пут, свободою, перемогою та надією на визволення. Усе це послужило

основою появи в українській поезії численних меліоративних метафор на позначення юнаків, чоловіків, захисників Вітчизни.

Помітна в мовотворчості А. Малишка група метафор аграрної тематики. Об'єкти метафоризації (в іншій термінології — реципієнтні зони) — це здебільшого *явища природи, небесні світила, час доби* тощо: *спілі ранки та грози; спіють зорі понад Сулою; сонце випікає хліби/ і сідає спочити; де житницязоря на обрії стоїть; дощів густе зерно краписто-золотаве; і небесний молоденький серпик/ все життя коситиме жнива; на молодім зеленавім житі/ сонце гойдає тіло своє*. Рідше автор метафорично осмислює в поняттях аграрної теми мисленнєві процеси і почуття: *Ідуть літа,/ Врожаєм спіють думи наші щирі,/ Встає любов і гине суєта/ Про хліб насущний*; мову, слово: *Жевріло слово, мов колос від спеки,/ Жевріло, билось ясною луною*.

Хліборобська праця, нива, пшениця, жито, гречка, колос, хліб також є об'єктами метафоризації і поетизації у мові творів А. Малишка: *нива шепче думу колискову; (про гречку) Дочко моїх гречкосіїв,/ Сестро Дніпра і плуга,/ Через вік твої білі вершечки/ Нахилиються в очі мої; І сивий день вклонився жити; Я навіть чую, як він дихає,/ Зеленим зводиться лицем; вклонилась яблуня хлібу*.

Зображуючи українське село, А. Малишко часто розгортає перед читачем барвисті полотна полів, на яких *Гречок полотна білосніжні,/ Озера льону голубі./ І в синій дзвін палкого неба/ Ковалик-жайворонок б'є,/ І день нашіптує до тебе:/ «Це все твоє! Усе твоє!»*; творить ідилічні картини життя хліборобів: *В довгих покосах земля моя плине,/ Спіле колосся стоїть, як в огні,/ Зерно, як золото, возять машини/ В двір до колгоспника — на трудодні!* Вірші «псевдопатетичного звучання, що розуче розходилися з реальною дійсністю» (Шпильова, 20) з'являються в повоєнний період і свідчать «про поверховість сприймання реального життя, а ще — про деяку «пробуксовку» в творчому розвитку поета: адже повтори тематичні призводили до використання вже опанованих раніше образних засобів і стильових прийомів» (Шпильова, 20-21). Частотні в таких творах і народнопоетичні метафори або створені за їх моделями індивідуально-авторські: *Ходить полем молодистий,/ Гонить хвилю з краю в край/ Золотистий, колосистий,/ Яровистий*

урожай./ А над ним хмарин сувої./ Туч весняних кораблі./ З польової, молодій./ Із колгоспної землі.

Народнопоетичні метафори у творчості А. Малишка не тільки експонують у мовній формі результати образного пізнання дійсності, але й конструюють нову художню реальність. У таких метафорах відображена національна специфіка концептуалізації світу, ціннісні орієнтири українців.

Тетяна Беценко

НАРОДНОПІСЕННА УНІВЕРСАЛІЯ ЗОРЯ В МОВІ ПОЕЗІЇ А. МАЛИШКА

Пізнання світу можливе через пізнання мови: світ як єдине ціле, універсум у результаті творчої роботи людського духу, інтелектуальної діяльності людини «зречевлюється» у словах, у мовних формах: «Слово, номінація виступає результатом такої творчої діяльності людини, засобом формування об'єктивної думки» (Єрмоленко С. Я. Мовно-естетичні знаки української культури. — К., 2009. — С. 335), а «мова як феномен національної самоідентифікації, як вербалізований вияв ментальності народу, стрижень національної культури відтінює універсальні логічні закони людського пізнання, мислення» (Там само, 333).

Зберігаючи й передаючи з покоління в покоління досвід людства, мова водночас своєрідно резервує комплекс соціально та історично набутих категорій самопізнання і світорозуміння, систему морально-етичних, естетичних категорій. Первинним джерелом, що повною мірою засвідчує національну картину світу, слугує народнописенна мова, яку справедливо визнано основою формування художнього світогляду письменника.

Увага до народнопоетичних засобів у мовотворчості художників слова зумовлена тим, що уснопоетичні одиниці — не лише стилістичні засоби: їх слід уважати «формою вияву національного світобачення, осмислення й вираження навколишньої дійсності, закоріненими в менталітеті українського етносу, способом пробудження національної самосвідомості»